AFG‘ONISTON O‘ZBEK TILI FONETIKASIDA TOVUSH TUSHISH HODISALARI

Feada Mohammad SAMADBEK
Tayanch Doktorant
Alisher Navoiy nomidagi
o’zbek tili va adabiyoti Universiteti
Toshkent, O’zbekiston
fada.mfada@gmail.com

Annotatsiya

Maqolada so‘zlarning Afg‘oniston o‘zbekchasidagi foydalanish shakllariga e’tibor qaratildi. Bundan kyzlangan maqsad Afg‘oniston o‘zbek tilidagi tovush tushishining shakllanish holatlarini ko‘rsatishdir. Afg‘onistoniston o'zbek tilida tovush tushishi mavzusi; adabiy asarlardan tanlangan matnlar asosida affiks, so‘z, ibora va gaplar darajasida tekshirildi.

Tayanch so‘zlar: Afg‘onistoniston o‘zbekchasi, tovush tushishi, yozma til, og‘zaki til.

СЛУЧАИ ВЫПАДЕНИЯ ЗВУКОВ В ФОНЕТИКЕ УЗБЕКСКОГО ЯЗЫКА В АФГАНИСТАНЕ

Феада Мохаммад САМАДБЕК
базовый докторант
Ташкентский государственный университет узбекского
языка и литературы имени Алишера Навои
Ташкент, Узбекистан
фада.мфада@гмаил.сом

Аннотация

В статье внимание акцентируется на использовании форм в узбекском языке Афганистана. Цель заключается в демонстрации формирования выпадения звуков в узбекском языке Афганистана. Тема выпадения звуков в узбекском языке Афганистана проверяется на основе текстов, выбранных из литературных произведений, на уровне аффикса, слов, фраз и предложений.

Ключевые слова: узбекский язык Афганистана, выпадение звука, письменный язык, устный язык.

“Bugungi kunda qo‘llanilayotgan jahon tillarida so‘zlash va yozila boshlangan davrdan beri turli sabablar orqali tovushlar, so‘zlar va gaplarda o‘zgarishlar bo‘lgan” [13; 133]. Katta ehtimol bilan, kelajakda ham dunyo tillarida farqli o'zgarishlar bo'ladi. Bu o'zgarishlar diaxronik nuqtai nazardan fonologiya,

morfologiya, sintaksis va semantika kabi tilshunoslikning o'rganish sohalariga keradi. Dunyo boʻylab ogʻzaki va yozma tillardagi tovush tushishi qoʻllanishlar tovush va tuzilish jihatidan tekshirilganda, soʻz yoki jumlalarning oʻtmishdan hozirgacha turli sabablar bilan qisqartirilib, qoʻllanilgani aniq. Masalaga soʻz darajasida qaraydigan boʻlsak, uzun boʻlgani uchun funksionalligini yoʻqotib boshqa soʻz bilan almashtirilmagan; Aksincha, so'zning hosil bo'lishi yoki birikmasi paytida turli yoʻllar bilan qisqartirilgan va ushbu so'zlar farqli shakllarda qoʻllanishga davom etgan. Bu holat jahon tillarida mavjud boʻlgani qadar oʻzbek tili uchun ham amal qiladi.

Qoʻshimchalarda tovush tushishi. Afgʻoniston oʻzbek tilidagi qoʻshimchalarda tovush tushishi mavzusiga koʻz tashlaganimizda, ogʻzaki nutqda har doim qarshilashilganidek yozma tilida ham koʻplab affiks tovush tushishi misollari mavjud. Tilshunoslar tillardagi turli fonetik naqshlarni foydalanish chastotasi bilan bogʻlaydilar va shuning uchun yozma yoki ogʻzaki tilda tez-tez ishlatiladigan tuzilmalardan ozgina kuch sarflanishini tavsiya qiladilar. Afgʻoniston oʻzbek tilida bu holatning eng yaxshi misollari qoʻshma fe’l zamonlari boʻla oladi. Afgʻoniston oʻzbek tilida gap tarkibida qoʻshma fe’l zamonlarining qiziq ishlatilishi, bu tuzilmalarda qoʻshimcha tovush tushisining misollarini koʻpaytirgan. misol uchun qoʻshimchalarning qoʻllanish shakliga koʻra quyidagicha guruhlangan:

1–may, qoʻshimchasida koʻrilgan tovush tushishi. Afgʻoniston oʻzbek tilida hozirgi zamon va yaqin kelasi zamon ma’nolarini oʻz ichiga olgan zamon qoʻshimchasining inkori – may, birinchi shaxs birlik kelishigida (*-may-man*) zamon qoʻshimchasining oxiridagi *“y”* tovushi va kishi qoʻshimchasining oxiridagi *“-an”* tovushi tushirilib (*–mam*) shaklida qoʻllaniladi.

Koʻrguz + may + man > koʻrguzmam

سوز اینجوسی مینگه گنج و مقامیم فخر کنجی بس

لبیب، اصلا اوگون منصبگه**کورگوزمم** تمایل من

So‘z injusi menga ganj u muqomim faxr kunji bas

Labib, aslan ugun mansabga ko‘rguzmam tamoyil man

bil + may + man > bilmam

Umrning bepoyon yo‘llari bo‘ylab,

Qaydadir jimgina tashlaymiz qadam.

Men-ku nimanidir yuribman kuylab,

Farzandim ko‘nglida nelar bor, bilmam [11; 37].

2.O‘tgan noaniq zamonda ko‘rilgan tovush tushishi. Afg‘oniston o‘zbek tilida o‘tgan noaniq zamonga tegishli *-gan* yoki *-(i) b* qo‘shimchasini olgan bir fe’lga *e-* qo‘shimchasi birlan birlikda o‘tgan zamon *-di* qo‘shimchasini qo‘shish orqali hikoya qo‘shma zamon yasaladi. Lekin qo‘llanish misollari kam bo‘lsa-da, ayrim hollarda *-e* fe’lining tushgani va *-di* zamon qo‘shimchasining to‘g‘ridan-to‘g‘ri noaniq o‘tgan zamon qo‘shimchasiga qo‘yilishi bilan *qil + gan e + di > qilgandi* kabi tuzilishi o‘rtaga chiqgani ko‘rilmoqda [12; 67].

O‘tgan noaniq zamonida ko‘rilgan tovush tushis misollar quyidagicha:

او خوددی قتیق تیش آغریققه دچار بولگن کیشی دیک، گاه چوکی سیگه اولتیریب، گاه اورنیدن توریب، اویاق بویاققه **یورردی**.

U xuddi qattiq tish og‘riqqa duchor go‘lgan kishidek, goh chavkisiga o‘ltirib, goh o‘rnidan turib, uyoq buyoqqa ***yurardi****.*

Yangilar kelgandan keyin bu kulgilar, bu xil quvnoq suhbatlar barham ***topgandi*** [2;21].

اگر او بو ییرده **بولسه‌یدی**، یا که بشقه‌له‌ده‌ی پول – مول ییبه‌ریب **تورسه‌یدی**، آنه‌نگ هیچ هم ایشگه بارمیدی.

Agar u bu yerda ***bo‘lsaydi****, bashqaladay pul–mul yibarib* ***tursaydi****, onang hich ham ishga bormaydi.*

3.Qaratqich kelishigi qo‘shimchasida ko‘rilgan tovush tushishi.

1.1. Kishilik olmoshlari bilan qo‘llanilganda ko‘rilgan tovush tushishi

Afg‘onistoniston o‘zbek tilida kishilik olmoshlariga navbati bilan qaratqich kelishigi qo‘shimchasi va egalik qo‘shimchasi qo‘shilganda qaratqich kelishigining boshidagi *“n”* va oxiridagi *“ng”* tovushi tushadi. Foydalanishning bu shakli asosan og'zaki tilda uchraydi:

men + ning + ki + san > menikisan

sen + ning + ki + man > senikiman

sen + ning + ki > seniki

O‘zbek tilida 1 va 2-shaxs birlik (men, sen) olmoshlariga -*ni*, -*niki* qo‘shimchalaridan biri qo‘shilganda, qo‘shimchaning boshidagi -*n* tovushi tushib qoladi:

men + ni > meni

men + ning > mening

men + niki > meniki

sen + ni > seni

sen + ning > sening

sen + niki > seniki

Bolaga qanchalak mexr-u e’tibor bersang, u o‘shanchalik ***seniki*** bo‘lur ekan [6;314].

Mayli, o‘g‘lim. O‘sha yulduz seniki.

Anavi to‘rtinchisi ***meniki*** [9;5].

1.2.Ot so‘z birikmasi guruhlarida ko‘rilgan tovush tushishi. Afg‘oniston o‘zbek tilida ot so‘z birikmasining to‘ldiruvchi qismini tashkil etuvchi birinchi bo‘lakdagi 1 va 2-shaxs birlik olmoshlariga +*ning* qo‘shimchasi qo‘shilganda, qo‘shimchaning boshida *“n”* undoshi og‘zaki tilda bo‘lganidek odatda yozuv tilda ham tushib qoladi.

men + ning uyim > mening uyim

اجازت بولسه اخلاص دن قولینگیزنی اوپی استاد

منینگ تاب و توانیمسیز سزین بیر کورگه‌لی کیلدیم

Ijozat bo‘sa ixlosdan qo‘lingizni o‘pay ustod

Mening tob-u tavonimsiz sizin bir ko‘rgali keldim

ترحم ایله بیر یاریم **سنینگ** هجرینگده کویارمن

یوراک زخمینی قیل مرهم کیل ای جانان و شهبازیم

Tarahhum ayla bir yorim ***sening*** hijringda kuyorman

Yurak zaxmini qil marham kel ay jonon-u shagbozim

یوزینگدیک گل آچیلمه‌یدیر حملده،

سینینگدیک حور یوق هیچ بیر محلده.

Yuzingdek gul ochilmaydir hamalda,

Seningdek hur yo’q hich bir mahalda.

1.2.Nisbiy qo‘shimchasi bilan qo‘llanganda tovush tushishi. Umuman, o‘zbek tilida *+gi, +ki* nisbiy affikslari qaratqich kelishigi qo‘shimchasidan keyin qo‘llanganda bu qo‘shimchaning oxiridagi *“ng”* tovushi tushiriladi va bu ikki qo‘shimcha *–niki* shaklini oladi:

mashina+ning+ki > mashinaniki

xotin+ning+ki > xotinniki

هه، بونی اساسی مزه سی **سیزلرنیکیده** بولمه گن پیشانه تیری و قول و تنه نی کوچی دیدیم.

Ha, buni asosiy mazzasi ***sizlarnikida*** bo‘lmagan peshona teri va qo‘l-u tanani kuchi dedim.

kim+ning+ki > kimniki

کیچکینتای بالەگینه چاینکـنی قوزغەب یینه بیر یوزیکنی چیقاردی. "**کیمنیکی دیر**؟ قنی!.." دیب، سیسلر یوکسەلدی.

Kichkintoy bolagina choynakni qo’zg’ab yina bir yuzikni chiqordi. “***kimnikidir***? qani!..” deb, seslar yuksaldi.

1.2.Jo‘nalish kelishigi qo‘shimchasi bilan qo‘llanganda tovush tushishi

Afg‘oniston o‘zbek tilida -*n* undoshi bilan tugagan otdan keyin keladigan qaratqich kelishigi qo‘shimchasi boshidagi *“n”* tovushi tushiriladi. Bunu bilan birga qaratqich kelishigi qo'shimchasidan keyin jo‘nalish kelishigi qo'shimchasi kelganda, qaratqich kelishigi qo'shimchaning oxiridagi *"g"* tovushi ham tushib ketadi:

Jon + ning +ga > joninga

عشق اۉتیدېک جهانده اۉزگه اۉت یۉق سۉزناک

گر توتشسه **جانینگه**، اۉرتر ایچ و تاشینگنی پاک...

Ishq o‘tidek jahonda o‘zga o‘t yo‘q so‘znok

Gar tutashsa ***joninga***, o‘rtar ich-u toshingni pok...

1.2.O‘zlik olmosh bilan kelganda tovush tushishi. Afg‘oniston O‘zbek tilida egalik qo‘shimchasi olgan o‘zlik olmoshlari qaratqich kelishigi qo‘shimchasiga nisbiy qo‘shimchasi kelganda, egalik qo‘shimchadagi *“ng”* tovushi tushiriladi:

o‘z + i + m + ning + ki > o‘zimniki

o‘z + i + ning + ki > o‘ziniki

هرقه‌یان باره‌ردیک و اوزدن فسانه توغدیریب

اوزگه و بیگانه نی **اوزیمنیکی** دیب یوغدیریب

Har qayon borardik-u o‘zdan fasona tug‘dirib

O‘zga-u begonani ***o‘zimniki*** deb yug‘dirib

شونده تاکسیچی مینگه باقیب، دیدی: بو گیر موترنینگ **اوزی‌نیکی** ایمس. شو اوچون تیز بیریگه حرکت قیلمه‌یدی!

Shunda toksichi menga boqib, dedi: Bu ger mo‘tarning ***o‘ziniki*** emas. Shu uchun tez beriga harakat qilmaydi!

Afg‘oniston o‘zbek tilida leksemalarda kuzatilgan tovush tushishi holatlari

1. *So‘z boshida ko‘rilgan tovush tushishi*

O‘zbek tilida so‘z boshidagi unli yoki undoshlar og‘zaki nutqda ba’zan tushib qoladi. Og‘zaki nutqda *yi-* tovushlari bilan boshlangan so‘zlarda *“y”* tovushi muntazam tushib turishi ko‘rinadi:

yirik > irik, yiroq > iroq

2. So‘z oxirida tovush tushishi

Ba'zi hollarda so'z oxiridagi undoshlar yozma tilda bo'lmasa ham, og'zaki tilda tushirilishi mumkin:

Kalaqand > kalaqan

Molband > molban

3. Sifatlarda ko‘rilgan tovush tushishi

3.1. So‘roq sifatlarida tovushu tushishi

qayuda > qayda “nerede”

qayudan > qaydan “nereden”

Qadimgi turkiy tilda *qayu+da* bo‘lgan so‘roq sifatda hozirgi Afg‘oniston o‘zbek tilida tor unlining tushishi bilan *qayda, qaydan* shaklini olgan.

کویدی باغریم اورتانیب وصلینگه یتمای ای قویاش

هجرینگه کوزدین توکوب قان **قیده سن** ای نازنین

Kuydi bog‘rim o‘rtonib vaslinga yetmod ay quyosh

Hijringa ko‘zdin to‘kub qon ***qaydasan*** ay nozanin

Yaxshimi, yomonmi, men ***qaydan*** bilay? [7;7].

qayu yer > qayer > qaer

Qadimgi turkiy tilida *“qaerda”* degan ma’noni anglatuvchi *“qayu”* so‘zi bilan *“joy”* so‘zi birikmasida, avval *“u”* unlisi keyin esa *“y”* undoshi talaffuzdan tushib ketgan va so‘z *“qaer”* shaklni olgan.

– ای بابا **قه‌ییرلرده‌سن؟** هیچ خبری بیزدی هم آلمه‌یسن! دیدی او.

– Ey bobo ***qaerlardasan?*** Hich xabaribizdi ham olmaysan! Dedi u.

"نیمه دیدیز؟ کیمگه بیرگنلر سیزنی؟ سیزنی **قه‌ییرگه** آلیب کیتر ایکنلر؟ هه!..." دیب، بویاقه-اویاقه یوره-ویردی.

“Nima dediz? Kimga berganlar sizni? Sizni ***qaerga*** olib ketar ekanlar? Ha!...” deb, buyoqa-uyoqa yuraverdi.

3.2. Son sifatlarida ko‘rilgan tovush tushishi

ikki ov > ikkov

Afg‘oniston o‘zbek tilida jamlovchi son sifatdoshlarini hosil qiluvchi +*ov*, +*ovlon* qo‘shimchalari ikki, yetti kabi unli bilan tugagan sonlarga kelganda sonning oxiridagi -*i* unlisi tushiriladi. Yonma yon kelgan sondagi ikki undoshlardan birtasi yozuv tilida ko‘rsatilmaydi:

برچین‌آی‌نینگ ایکی اکه‌سی بار ایدی که **ایکاولری** کیت مه کیت اوروش ده هلاک بولدیلر و آنه سی غم – قیغوگه باتیب، تینمه‌ی ییغلش لر و سیقیلیش لردن یوره ک کسلی گه چلیندی.

Barchinoyning ikki akasi bor ediki ***ikkovlari*** ketma-ket urushda halok bo‘ldilar va onasi g‘am-qayg‘uga botib, tinmay yig‘lashlar va siqilishlardan yurak kasaliga chalindi.

ikki+ala > ikkala

O‘zbek tilida *ikki, yetti* kabi son otlariga +*ala* qo‘shimchasi qo‘shilganda son sifatining ikkinchi bo‘g‘inidagi *“i”* unlisi tushib qoladi va *ikkala* shaklini o‘ziga oladi.

اوشه کونی توشده، **ایکلـه‌میز** یخشی گینه کیینیب، ییلکه مه-ییلکه جوره بولیب بیلگیلنگن رستورانت گه باردیک.

Usha kuni tushda, ***ikkalamiz*** yaxshigina kiyinib, yelkama-yelka jo‘ra bo‘lib belgilangan restoran bordik.

"...اوقی و تنبل کیشی‌لر هم توره‌میزده و هم دینیمیزده اولیک سنه‌له‌دی. توغری بیر سوز!.." دیدی. **ایکلـه-سی**، سُپه‌نینگ دیواری اوستیدن تشلب قاچتی.

“... o’qqi va tanbal kishilar ham to’ramizda va ham dinimizda o’lik sanaladi. To’g’ri bir so’z!..” dedi. ***Ikalasi*** supaning devori ustidan tashlab qochti.

4.Ikki vayo ko‘p bo‘g‘inli fe’llarda ko‘rilgan tovush tushishi. Hozirgi vaqtda o‘zbek turkiy tillarida bir bo‘g‘in sifatida qo‘llanilayotgan *art-, ayt-* kabi fe’llar ikkinchi bo‘g‘indagi *“i”* unlisi tushib qolishi bilan bugungi kunda bir bo‘g‘inli shaklini o‘ziga olgan:

art- fe’li qadimgi turkiy davrda *“toza”* ma’nosidagi *“ar”* sifatdoshining -*it* qo‘shimchasi bilan *“tozalamoq”* ma’nosida qo‘llanilayotganda keyingi davrlarda bu fe'lning ikkinchi bo'g'inidagi *"i"* tovushining tushishi bilan birlikda *ar* + *it*- > *art*- shaklini olgan [4; 16].

شونده پایدو(گارسون)لردن بیری تاپیلیب کیلدی. او، بیرینچیدن ییلکه‌سیده‌گی کیر صافی‌سی مینن میزدی چقَان **ارتتی**. کیین:

نیمه کیلتیره‌ی؟ دیب سوره‌دی.

Shunda poydav (gorsun)lardan biri topilib keldi. U, birinchidan yelkasidagi sofisi minan mezdi chaqqon ***artti***. Keyin:

Nima keltiray? deb so‘radi.

Etagini ko‘tarib, uning burnini ***artdi*** [9;43].

Xuddi shunday, bugungi kunda *ayt*- shaklida qo‘llangan fe’l eski turkiy davrda *“gaplashmoq”* ma’nosini bildiruvchi *ay*- fe’liga -*it* qo‘shimchasi keltirilishi bilan ayit shaklida qo‘llanilgach keyinchalik ikkinchi bo‘g‘indagi to‘g‘ri orqa unlining tushishi natijasida *ay*- + *it*- > *ayt*- shaklini olgan [4;16].

آه اوریب **اَیتدی** که نی تور حال بو؟

بو نیچوک ذلت نیچوک احوال بو؟

Oh urib ***aytdi*** *ki ne tur hol bu?*

Bu nechuk zillat nechuk ahvol bu?

قیده بارسم سوره سم اول رازینی هر کیمده بار

نی قیلای اول **ایتیبان** رازین همه دل پاره من

Qayda borsam so‘rasam ul razini har kimda bor

Ne qiloy ul ***aytibon*** *razin hama dilporaman*

4. *Bog‘lovchilarda ko‘rilgan tovush tushishi*

agar > gar

O‘zbek tillarida *agar* bog‘lovchisining boshidagi *“a”* tovushi ba’zan she’riy tilda qo‘llanishdan chiqib ketadi. Afg‘oniston o‘zbek sha’irlarning asarlarida ko‘proq ko‘rinadi.

نازنینیم وصلی‌نی **گر** مینگه کورمه‌یسن روا

تینگری، سیندن ایسته‌گیم شو: جانیم آلگین ایرته‌راغ

Nozaninim vasli ***gar*** *menga ko'rmaysan ravo*

Tengri, sendan istagim shu: jonim olgin ertarog'

گر سینی حقّینگگه قیلسم مین جفا

اوندەمی اور دارگه یا کومگین، سوییب

Gar *seni haqqingga qilsam jafo*

Undamay ur dorga yo ko'mgin, suyib

birlan > *bilan*

Butun o'zbek tilida *bir* so'ziga, otdan ot yasash +*la* qo'shimchasi va +*n* qo'shimchasini qo'shish orqali hosil bo'lgan *birlan* bog'lovchisida birinchi bo'g'in oxiridagi *"r"* tovushining tushishi bilan yasaladi.

بولمەسنگ خلقینگ **بیلن** بیر، یاو قاقیشتیرگی مدام

اوزنی اوستگه، آچ کوزینگنی توکمه یاش-قان اوزبیگیم

Bo'lmasang xalqing **bilan** *bir, yov qoqishtirgay mudom*

O'zni ustga, och ko'zingni to'kma yosh-qon o'zbegim.

عایلەده تورلی یاشدەگی سگّیز باله و ایر–خاتین **بیلن** همەسی اون کیشی یشردیلر. اون پارچه قاغاز اون کیشیگه ترقەتیلدی.

A'ylada turli yoshdagi sakkiz bola va er-xotin **bilan** *hamasi o'n kishi yashardilar. O'n porcha qog'oz o'n kishiga tarqatildi.*

Afg'oniston o'zbek tili so'z turkumlarida ko'ringan tovush tushishi

1. *Qo'shma fe'l tuzilmalaridagi tovush tushishi*

O‘zbek tilida *ol-* ko‘makchi fe’li bilan yasalgan qo‘shma fe’llarda fe’l o‘zagi va negiziga qo‘shilgan *-a* qo‘shimchasi ayrim qo‘llanishlarda tushib qoladi. O‘zbek tili grammatika kitoblarida bu kamayishga eliziya deb ataladi [3;76]. Afg‘oniston o‘zbek tilida bunday foydalanish misollari:

bo‘l + a ol + may + man > bo‘lolmayman

او حالیگی التماس قیلگن کیشی گه مأیوس آهنگده دیدی:

– برادر، اگر هر خیل یخشی – یمان حیوان دیسنگیز، قولیمدن کیلەدی، بولەمن؛ بیراق فقط "آدم" بولیش قیین، **بولالمەیمن**...!!

U haligi iltimos qilgan kishiga mayus ohangda dedi:

– Birodar, har xil yaxshi – yamon hayvon desangiz, qo‘limdan keladi, bo‘laman; biroq faqat “odam” bo‘lish qiyin, ***bo‘lolmayman****...!!*

بیر آقشام دوستلریمیزدن بیری تویگه خبر قیلگن ایدی. سالونده موزیک شونچەلیک بلند ایدی که حتی یانمە – یان اولتیرگنلر هم بیر – بیرلری نینگ سوزینی **ایشیتالمسدیلر**.

Bir oqshom do‘stlarimizdan biri to‘yga xabar qilgan edi. Solunda muzik(zalda musiqa) shunchalik baland ediki hatto yonma-yon o‘ltirganlar ham bir-birlarining so‘zini ***eshitolmasdilar***.

فقر دینگیزیدن **چیقرآلمی** هیهات!

کیم دیدی سیزگه بیلیم کیمه سینی آلگه سورونگ

Faqr dengizidan ***chiqarolmay*** *hayhot!*

Kim dedi sizga bilim kimasini olga surung.

بوگوننی خوش کیچیر، تانگله نیلر بولگەی، بیلیب بولمس،

بیلالمەی نقد قدرین، نسیەلرگه اینتیلیب بولمس.

Bugunni xo‘sh kechir, tongla nelar bo‘lgay, bilib bo‘lmas,

***Bilolmay** naqd qadrin, nasyalarga intilib bo‘lmas.*

خواهله‌گن ایشینگ نی **قیلالمی** اینجیب

عایله اعضاسی سیال دیر ایندی

*Xohlagan ishingni **qilolay** injib*

oila a’zosi siyoldir(dushman) endi

2. *Qo‘shma otlarda tovush tushishi*

bel bog‘i > belbog‘i > belbog‘

*Eshigimizga uvada to‘nu chilvir **belbog‘** bilan kelgan eding.*

-Nima bilan chiqib ketdin? dedi Sidiqjon [Qahhor 1987, 90].

Qayin ona > qaynona

بایبچه خاتون، برنده‌نینگ لبیده کورپچه توشب اوستیگه **قینانه‌سی‌نینگ** قره‌قُل پوسته‌گینی توشب قوییبدی. آنه خاتون تشقردن کیلدی و حویلینی بیر ایلنگندن نری باریب برنده‌ده اوتیردی.

*Boybacha xotun, barandaning labida ko‘rpacha to‘shab ustiga **qaynonasining** qaraqul po‘stagini to‘shab qo‘ybedi. Ona xotun tashqaridan keldi va havilini bir aylangandan nari borib barandada o‘tirdi.*

Ini og‘a > inog‘a

Afg‘oniston o‘zbek adabiyotida ham yozuv tilda hamda og‘zoki tilda qoshma otlardan bo‘lgan va keng bir shaklda qullanilayotgan so‘zlardan birtasi *inog‘a* so‘zidir.

چوپان، کیپینه‌گینی اوتلر اوستیگه توشب قرنی‌نی تویغزه‌آتیبدی. ضیاء قُل بای‌نینگ **ایناغه‌سی**، پهلوان اکه ایدی او کیشی.

Cho'pon, kepanagini o'tlar ustiga to'shab qarnini to'yg'azotbedi. Ziyo qul boyning inog'asi, pahlavon aka edi o' kishi.

Mahkam tosh > mahkamtosh > makamtosh

بو سوزلر **مکم‌تاش‌نینگ** کونگلیده قنده‌ی دیر قورقینچ و اضطراب توغدیریب، قلبینی لرزه‌گه سالدی. هر حالده، بوگون چیرایلیراق کیینیب چیقدی.

Bu so'zlar makamtoshning ko'nglida qandaydir qo'rqinch va iztirob to'g'dirib, qalbini larzaga soldi. Harholda, bugun chiroyliroq kiyinib chiqdi.

Demak, bu tadqiqotda Afg'oniston o'zbek tilida kundalik so'zlashuv tilida tez-tez uchrab turadigan va yozma tilda ham namunalari ko'rilgan tovush tushish tuzilmalari aniqlanib tekshirildi. Afg'oniston o'zbek tilida aniqlangan tovush tushish misollari ko'proq qo'shimcha va so'z darajasida uchraydi. Afg'oniston o'zbekchasida og'zaki nutqda fonema va qo'shimchalar darajasidagi kamayishlar yozma tilda tezda uchraydigan bir holatdir. So'z darajasidagi kamayish misollarida sifatdosh, predlog va bog'lovchi turidagi so'zlar alohida-alohida berilmay, bir sarlavha ostida yig'ilgandir. So'z darajasida tovush tushishi asosan sifatlarda ko'riladi. Undan keyin predloglar (Prepositions) keladi. Qo'shma fe'llarda *"ol-, yot-, yubor-"* ko'makchi fe'llari bilan yasalgan so'z turkumlarida tovush tushishi uchraydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Аҳмад, Саид. Қирқ беш кун: роман. – Тошкент: Ғафур Ғулом, 1975.
2. Аҳмад, С. Қоракўз Мажнун. – Тошкент: Сано-Стандарт, 2016.
3. Жамолхонов Н. Ҳозирги ўзбек адабий тили. – Тошкент: Талқин, 2005.
4. Раҳматуллаев Ш. Ўзбек тилининг этимологик луғати. – Тошкент: Университет, 2000.

5. Қаҳҳор, Абдулла. Қўшчинор чироқлари. – Тошкент: Ғафур Ғулом, 1987.

6. Қодиров П. Ҳумоюн ва Акбар. – Тошкент: Шарқ, 2009.

7. Қодирий, Абдулла. Ўткан кунлар. – Тошкент: Ғафур Ғулом, 1994.

8. Қодирий, Абдулла. Жинлар базми. – Тошкент: Чўлпон, 2004.

9. Ҳошимов Ў. Дунёнинг ишлари. – Тошкент: Янги аср авлоди, 2015.

10. Banguoğlu T. Türkçenin Grameri. – Ankara: TDK Yayınları, 2007.

11. Baydemir H. ve Yuldashev M. ve Özkaya Y. 2018. Bağımsızlık Dönemi Özbek Edebiyatı (Şiir, Hikâye, Roman, Piyes). Bengü Yayınları. Ankara.

12. Buran A. ve Alkaya E. 2014. *Çağdaş Türk Lehçeleri*. Akçağ Yayınları. Ankara.

13. Efendioğlu S. ve İşcan A. 2010. “Türkçe Ses Bilgisi Öğretiminde Ses Olaylarının Sınıflandırılması”. Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, 43, 121-143.

14. Günay D. 2003. Metin Bilgisi. Multilingual Yabancı Dil Yayınları. İstanbul.

15. Öztürk R. 2005. Özbek Türkçesi El Kitabı. Çizgi Kitabevi. Konya.